

SZELI KATALIN

A MOBIL INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KUTATÁSI PROGRAMJA

Nagyszabású, interdiszciplináris kutatási program vette kezdetét 2001 januárjában *A huszonegyedik század kommunikációja* címmel. Az MTA Filozófiai Kutatóintézete által irányított és a Westel Rt. által támogatott kutatás első szakasza a *mobil információs társadalom* kérdéskörére összpontosított. Jelen összefoglalónk a kutatás decemberben lezárt második szakaszának eredményeit foglalja össze. A tudományos munka vezetője Nyíri Kristóf, aki a kutatási program távlati céljaként az információs társadalom újabb, valóban korszerű elméletének kidolgozását jelölte meg. (Nyíri Kristóf kutatási programjáról további információ található: <http://21.sz.phil-inst.hu>)

A kutatássorozat háttérében az alapvető, manapság oly sokszor hangoztatott felismerés áll, hogy korunk modern kommunikációs technológiája – az internet és a mobil telefónia – gyökeresen alakítja át a társadalmi mechanizmusokat: az egyének gondolkodását, viselkedését, kapcsolatrendszeit. A kutatók ezt a folyamatot elemzik a különféle társadalomtudományok – a kommunikációelmélet, a filozófia, a pszichológia, a szociológia, a közgazdaságtan, a nyelvészet, a politikaelmélet és a tudománytörténet – által kínált eszközökkel.

Társadalmi átszerveződések

Heller Mária több gondolkodóval együtt arra hívja fel a figyelmet, hogy az új információs és kommunikációs eszközök – elsősorban a mobiltelefon – radikálisan megváltoztatják a kommunikációs szituáció tér- és időkorlátjait átalakítva a társadalom kommunikációs szokásait és mintáit. Hatásukra a nyilvánosság szerkezete is módosul, hiszen a köz- és a magánszféra határai elmosódnak. Előtérbe kerül az *orális kommunikáció*, amely az informális, beszélt nyelvi stílusok térnyerését segíti elő.

Az új technológiák elterjedése alapvetően az emberi kapcsolatok javára válhatnak: megkönnyíti a személytelen, gyors kapcsolatok teremtését és a hosszú távú, tartalmas kapcsolatok fenntartását. Heller Mária, a demokrácia vonatkozásában a fejlődésnek kétféle lehetséges útját vázolja fel. A hálózati kommunikáció révén szerinte az információkhoz való korlátlan hozzáférés, a kölcsönösség lehetősége és a hatalmi csoportok többoldalú, nyilvános kontrollja egy *globális demokratizálódás* irányába vezethetnek. Azonban – lévén, hogy a hatalom az információs társadalomban az információ, a tudás birtokosainak kezében van -, társadalmi, illetve globális szintű egyenlőtlenségek (*a digitális szakadék*) alakulhatnak ki az új kommunikációs lehetőségekből kizártak és a hozzáférők között.

Ferencz Sándor az új demokrácia helyett a *tudásesély* fogalmát vezeti be, amellyel kapcsolatban rendkívül optimista módon vélekedik: karnyújtásnyira van tőlünk a mainál nagyságrendekkel fejlettebb multimedialitású mobil kommunikáció, s ennek tömeges felhasználása csupán a piaci igények kritikus tömegének megeremtésén múlik. Az infokommunikációs eszközök használatának, az adatok információvá és tudássá komponálásának készségi szintű elsajátításában pedig a közoktatástól remél segítséget.

A kommunikációs tér és idő, valamint a beszélők körének mérhetetlen kiterjesztésében, amely a folyamatos és ellenőrzött jelenlétet kényszeríti ránk, Fekete László inkább veszélyeket sejt. Az emberi kommunikációtól antropológiailag idegen a folyamatos elérhetőség állapota, a beszéd tér- és időhatárainak lebontása (köz- és magánszféra, munkaidő és szabadidő egybecsúszása), amelyhez az állandó készenléttel és a drasztikus rövidítésekkel, tömörítésekkel próbálunk alkalmazkodni, „de nem lehetnek illúzióink, ebben mindenki vesztesre áll”. A másik, fenyegető veszély a társadalom szintjén jelentkezik. A szerző nem osztja azok véleményét, akik a tömegmédiák utáni korszak interaktivitást is lehetővé tévő és (elvieken) mindenki előtt nyitva álló kommunikációs technológiáitól az ideális társadalom utópiájának beteljesedését várják. A gépek behatolása a személyek közötti kommunikációba, a különféle akusztikus és vizuális jelek digitalizációja lehetővé tette a kommunikáció eddig elválasztott csatornáinak konvergenciáját – amelynek következtében a beszélők identitása és a közöttük zajló kommunikáció a gép és irányítójának kontrollja alá került. A világban sorra találkozunk az *ellenőrzött társadalom* megvalósítását célzó politikai törekvésekkel (a tartalom szűrésével, a teljes körű, folyamatos adatgyűjtéssel, bizonyos algoritmusok különleges védelmével és mások tiltásával...), amelyek Kafka és Orwell vízióit könnyen valósággá változtathatják, ha a polgárok nem lépnek fel a kommunikáció és az információ szabadságának védelmében.

Képi gondolkodás

Fenti, borúlátó elgondolással szemben Benczik Vilmos – összhangban Nyíri Kristófnak a tanulmányokat bevezető gondolataival – inkább pozitív hatásúnak ítéli az új kommunikációs eszközök, kiemelten a mobiltelefon szerepét a mindennapjainkban. Hiszen az emberi érintkezés alapformája a közvetlen emberi kommunikáció, amelyben az ember valamennyi érzékszerve részt vesz. Ehhez minden eddigi kommunikációs technika közül a telefon áll a legközelebb, ezen belül is a mobiltelefon, amely nem köti helyhez, azaz kábelhez használóját. A telefonos kommunikáció a természetes kommunikációhoz képest, relativizálja a teret (nem ad támpontot arról, hogy közvetlen közelről vagy több ezer kilométerről érkezik a hívás) és az időt (telefonon időzónákat átlépve is lehet érintkezni).

A mobiltelefonnal járó folyamatos elérhetőség paradox módon egyszerre növeli és csökkenti személyes szabadságunkat, hiszen használata során nem kényszerülünk mozgásunk korlátozására, de birtokosa folyamatos közösségi ellenőrzés alatt áll. Benczik mindemellett a mobil kommunikáció fejlődésével járó lehetséges pozitívumokat emeli ki: a mobiltelefonnal elviekben megoldható a hanggal egyidejű képátvitel, ami a közvetlen emberi kommunikáció még teljesebb leképezése lenne. A szerző Nyíri véleményét osztva úgy látja, hogy – az írásbeliséget visszaszorító-egyfajta visszatérés figyelhető meg az ember eredeti természeti-társadalmi környezetéhez, a folyamatos, minden érzékszervet igénybe vevő, interaktív kommunikációhoz, melyet a tudomány *másodlagos szóbeliségnek* nevez. Benczik szerint a kommunikációs technológiák fejlődésének nincs másik alternatívája, hiszen – hosszabb távon az emberi természet nem viseli el tartósan a kommunikáció természetes formájának tartott közvetlen emberi kommunikációtól való eltávolodását.

A fent idézett gondolatokat Nyíri Kristóf azzal egészíti ki, hogy a mobil kommunikáció azért sem idegen az embertől, illetve lehetőséget ad a gyökerekhez való visszatérésre, mert alkalmas képi üzenetek továbbítására. A tudomány egyre inkább kezd visszatérni ahhoz a felfogáshoz, miszerint az emberi gondolkodás eredendően nem szónyelvi formában, hanem lelki képek közegében zajlik. A gondolatok közlésének így a pusztán szóval megfelelőbb eszköze lehet a képpel kiegészített szó, vagy olykor a pusztán kép is. Ősi, mimetikus-vizuális kultúránkra a homo sapiens kialakulásával, majd az írásbeliséggel gazdag verbális kultúra épült. A mobiltelefonok elterjedt használatával most olyan új kommunikációs formák – a kijelzőn megjeleníthető, gyorsan befogadható, szituációreleváns információk továbbításával – vezethetők be, amelyek valójában az ember eredendően *képies gondolkodásának* felelnek meg. Ha a mobil kommunikáció vizuális nyelvvel történő gazdagítására törekszünk, kettős feladatot kell megoldanunk: egyrészt egységes konvenciókat kell bevezetnünk, másrészt ki kell aknáznunk a képi hasonlóságban, mint természetes jelentésközvetítő elemekben rejlő lehetőségeket. A filozófus a közeljövő megkerülhetetlen feladatának tekinti az animált ikonikus nyelvek kidolgozását, amely kiváltképpen alkalmas arra, hogy kis képernyőn sok információt közöljön, és elkerülje az állóképpel járó többértelműség veszélyét.

A felhasználók körében renkívül népszerű oplogókat bemutató összeállításában Nyírő András is a mobil kommunikációban egyre erőteljesebben jelenlévő képi aspektust hangsúlyozza – igaz, nem az információhordozás, hanem a művészi kifejezőmód lehetőségeként. Az emberek szeretnék saját képükre formálni telefonjaikat, azonban a napi 60-80 (évi kb. 25 000) új oplogó alkotása a szerző szerint egy *új vizuális népművészet* megszületésére hívja fel figyelmünket. Az oplogó sem kivétel, a vizuális népművészetek kedvelik a nehéz, kényelmetlen felületeket, mint például a tojásfestés, a graffiti és a tetoválás. Mindháromból felbukkan számos motívum a oplogókban; az új műfaj divatjának ereje azon lesz majd mérhető, hogy visszafelé mennyire érvényesül ez a hatás.

Tudáskezelés

Mester Béla a már idézett, korunkat a másodlagos szóbeliség világaként értelmező felfogással kapcsolatosan azt állítja, hogy ez az akusztikus beállítódás csak a felhasználói gondolkodásmódokra, a tömegkultúrára érvényes. A könyvkultúrában kialakult tudásszerkezet továbbra sem tűnt el, hiszen maguknak a tartalmaknak a megfogalmazása és elemzése ma is a könyvlogika szerint történik. A társadalomtudomány a nem írott szövegeken alapuló kommunikáció folyamatának elemzésekor is – zárt határokkal rendelkező, meghatározott információtartalmú – dokumentumokat keres. Vitathatatlan, hogy ma már egy *új típusú dokumentummal* állunk szemben, amelyben egyenrangúan kapcsolódik össze szöveg, kép és hang, s sokkal közelebb áll az ember eredeti, mindennapi információszervezési struktúrájához. A szerző jóslata szerint a mobiltelefonnak az internethez képest nagyobb az esélye a tömegkultúrában kialakuló új szóbeliség integrálására és részint megteremtésére, hiszen lapfunkciója mindvégig az élő emberi beszéd közvetítése marad. Fontos megemlítenünk a telefonok kollektív használatát is (amikor a közösség tagjai felolvasnak egy SMS-t, megbeszélnek egy minden-

Csépe Valéria is fontosnak tekinti a társadalmi érvényesülésben a készségek szerepét, bár ő elsősorban az új technológiák készség szintű alkalmazására gondol. Kiemeli, hogy tapasztalatok is igazolják a még rugalmas gondolkodású fiatal generációk előnyös helyzetét ebben a versenyben. A mobiltelefonnak tér- és időkorlátokat lebontó tulajdonsága szerinte – a tárgykapcsolati erősség, az állandó elérhetőség és kapcsolatteremtés lehetősége okán – a *függőség* kialakulásával veszélyeztet. Félelmeit egy, fiatalok körében végzett kérdőíves felmérés eredményeivel is igazolta.

Buda Béla szerint jelenleg nem beszélhetünk mobil-addikcióról, bár a mobilhasználati módot helyenként lehet abúzusnak tekinteni (rengeteg idő eltöltése főleg fiataloknál SMS-küldéssel, feleslegesen gyakori, olykor már zaklató telefonálgatás). A pszichiáter meggyőződése, hogyha az idő mégsem őt igazolná, a mobil-hozzászokás jobb a kémiai anyagabúzusnál vagy más viselkedési abúzusoknál – tekintetbe véve óriási előnyeit az élet-, munka- és kapcsolatszervezésben, információszerzésben, segítségkérésben, stb.

Nyelvhasználat

A kutatók közül többen kitértek az internetnek és a mobiltelefonnak a nyelvhasználatban előidézett hatásaira. Ferencz Sándor az SMS-ek és az internetes portálok szövegeinek szűkös szövegszerűségére, feszességére és expresszivitására hívja fel a figyelmet, amely minden bizonnyal visszahat majd információs szokásainkra: selekcióra, racionalizálásra, redundancia-mentességre, célszerű rövidítések használatára ösztönözhet. Kizárja azonban, hogy egy archaikus és nehézkes szöveges forma paradigmája kísértené; sokkal inkább úgy látja, hogy a rendkívül expresszív, szűkös szöveges formák gondolkodási mechanizmusunk Nyíri szerint is alapvető vonását juttatják kifejezésre: gesztusok, képek és szimbólumok alkalmazásának igényét. Az SMS-ekben megfigyelhető rövidítéseket elemezve Csépe Valéria fontosabbnak tartja a nyelv elszegényedésénél a kreatív megoldások megszületését, és így egy, a normák által nem agyonszabályozott, egyszerű, letisztult, új kommunikációs forma kialakulását. Sándor Klára nyelvész sem osztja a borúlátó jóslatokat, miszerint a modern kommunikációs eszközök kártékony hatást fognak gyakorolni a nyelvre. A nyelvi változások ugyanis sosem egyetlen tényezőhöz, hanem mindig tényezőgyűtesekhez köthetők, ezért önmagában egy-egy technikai eszköz nem okozhat jelentős változásokat a nyelvben. Hellerhez hasonlóan ő is arra a megállapításra jut, hogy a nyelvhasználatban bekövetkező lehetséges változások az írásbeliség trónfosztásához köthetők. Itt nemcsak a Nyíri-féle értelemben vett természetes kommunikáció helyreállításáról van szó, hanem maga az írásbeliség is (köszönhetően az üzenetek gyors terjedésének) informálisabbá, természetesebbé, szóbelibb jellegűvé válik. Az állandó elérhetőség biztosítottával lehetőség nyílik a jelentéktelennek tűnő, apró-cseprő ügyek megbeszélésére (e-mailben, SMS-ben, mobil beszélgetésben), amely hozzájárulhat a társas kapcsolathálózatok megerősödéséhez. Nyírinek a bevezetőben hangoztatott gondolataira rímelve Sándor is azt hangoztatja, hogy a nyelv hamarosan teljességében toltheti be eredeti funkcióját, ami nem az információcsere, hanem a társadalmi kohézió fenntartása.

A huszonegyedik század kommunikációja kutatási programjának eddigi eredményei fényében úgy tűnik, hogy a modern kommunikáció eszközeinek mindennapjainkba való behatolása alapvetően a szellemi-társadalmi-nyelvi értékek gazdagodását szolgálja. Nyíri szerint a mobil információs társadalomban egyfajta új otthonosság áll vissza, amelyben helyreáll az egység az egyén belső szellemi rezdülései és külső közösségi környezete között.

IRODALOM

- A XXI. sz. kommunikációja – konferencia (2001. május 29): MTA, Budapest. V. Roosevelt tér.*
 Nyíri Kristóf (2001): *Mobil információs társadalom – tanulmánykötet, szerkesztette Nyíri Kristóf, MTA Filozófiai Kutatóintézete.*
- A XXI. századi kommunikáció új útjai – konferencia (2001. december 7): MTA, Budapest V. Roosevelt tér.*
 Nyíri Kristóf (2001): *A XXI. századi kommunikáció új útjai – tanulmánykötet, szerkesztette Nyíri Kristóf, MTA Filozófiai Kutatóintézete.*

KISSNÉ SZELI KATALIN három éve diplomázott az ELTE magyar-francia szakán. 1999-től a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) munkatársa. Az Európai Unió ESIS (European Survey of Information Society) programjában a hazai információs társadalom projektek szemlélője, a kérdőíves adatfeldolgozás vezetője, illetve a promóciós jelentések szerzője. 2001 tavaszától az ITTK Kutatási Jelentés c. folyóiratának társszerkesztője, illetve novembertől az ITTK Privacy hírlevelének olvasószervezője.
